

SPOMENIČKI KAPACITET CRKVE SV. PETRA U ZAVALI U KONTEKSTU RAZVOJA ARHITEKTURE STAROHRVATSKOG RAZDOBLJA

prof. dr. sc. **Jaroslav Vego**, dipl. ing. arh.
Gra evinski fakultet Sveu ilizta u Mostaru

Sažetak: Znanstveno istra0ivanje sakralne graditeljske baztine Zahumlja i njezino razmatranje u povijesnom kontekstu razvoja arhitekture starohrvatskog razdoblja izazov je koji joz nije dosegnuo svoj konac. U radu je iznijet osvrt na spomeni ki kapacitet crkve sv. Petra u Zavali kao motiva za pristup takvome istra0ivanju.

Ključne riječi: arhitektura starohrvatskog razdoblja, Zahumlje, Zavala, crkva sv. Petra

MONUMENTAL CAPACITY OF THE CHURCH OF ST. PETER IN ZAVALA IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE ARCHITECTURE OF THE EARLY CROATIAN PERIOD

Abstract: Scientific research on the sacral architectural heritage of Zahumlje and its consideration in the context of the Early Croatian Architecture History as well, is a challenge that has not reached its end yet. The paper presents a review on the St. Peter Church's (Zavala) heritage capacity, performed as an access-motive to such the research.

Key words: Early Croatian Architecture, Zahumlje, Zavala, St. Peter's Church

1. UVOD

Doma a znanstvena javnost ve dugo vremena poklanja posebnu pozornost crkvenom graditeljstvu za razdoblja hrvatskih narodnih vladara, od 8. do konca 11. stolje a. Politi ki uspon hrvatske ranosrednjovjekovne dr0ave za kne0eva i kraljeva iz dinastije Trpimirovi , potom za vladavine kraljeva Petra Krezimira IV. i Dmitra Zvonimira je imao i svoju kulturnu dimenziju koja je iznjedrila jedinstveni tip sakralnih gra evina ranoga Srednjeg vijeka u nazem naslije u, podignutih diljem danaznjeg hrvatskog prostora, od kojih je ve i dio poruzen i sa uvan u arheolozkim ostacima.

Pionir znanstvenog vrjednovanja ove graditeljske baztine, ujedno jedne od najve ih regionalnih koncentracija crkava u Europi toga doba, znakovite po bogatstvu tipova i oblika, bio je doajen hrvatske ranosrednjovjekovne arheologije, don Frano Buli . Autorskim naslovima *Stopama hrvatskih narodnih vladara*,¹ te *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba hrvatske narodne dinastije*,² Buli je vizionarski skrenuo pozornost, ne samo doma e javnosti, na izvorni doprinos hrvatskog graditeljstva povijesti zapadnoeuropske umjetnosti.

Konzervator i povjesni ar umjetnosti Ljubo Karaman tridesetih godina prozloga stolje a promovira tezu kako je najstarije graditeljstvo kod Hrvata izvorna kategorija,³ gdje starohrvatske crkvice slobodnih oblika imperativno vidi kao fenomen uvjetovan tadaznjim geopoliti kim polo0ajem prve hrvatske dr0ave. Te su crkvice, po njegovom mizljenu, u uzro noj vezi s dolaskom Hrvata na jadransku obalu koji je na tom podru ju stvorio nove prilike kulture po kojima je ono otrgnuto od uskog dodira sa europskom civilizacijom i time, za neko vrijeme, izazvana pojava vrlo zanimljivog lokalnog graditeljstva slobodnih originalnih oblika.

Brojna je plejada istra0iva a slijedila ovim ve nazna enu putanju izazova izu avanja razvoja sakralne arhitekture koja nastaje na hrvatskom ozemlju u osvit Srednjeg vijeka;⁴ ovdje je interesantno iznijeti osvrt na osobit obol koji je u inio Tomislav Marasovi za svoga skoro pola stolje a dugog istra0ivanja graditeljstva starohrvatskog doba, gdje je za rezultat ponudio sistematizaciju njihovih tipolozkih zna ajki, morfolozku klasifikaciju, te i regionalnu kategorizaciju.⁵ U tome kontekstu ne za u uje koncentracija nalazizta ostataka djelovanja graditelja rane hrvatske arhitekture u te0iztu dr0ave hrvatskih vladara, na imaginarnoj prostornoj paraboli smjeztеноj izme u Splita, tadaznjeg sredizta nadbiskupije, te starih hrvatskih gradova Knina i Zadra, zto je uklju ilo i jadranske otoke u zadarskom i splitskom arhipelagu, gdje prevla uju gra evine centralnog tipa.

¹ Buli , F.: *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, Hrvatsko knji0evno druztvo sv. Jeronima, Zagreb, 1929.

² Buli , F.: *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici* . 1888., pretisak Dom i svijet, Zagreb, 1995.

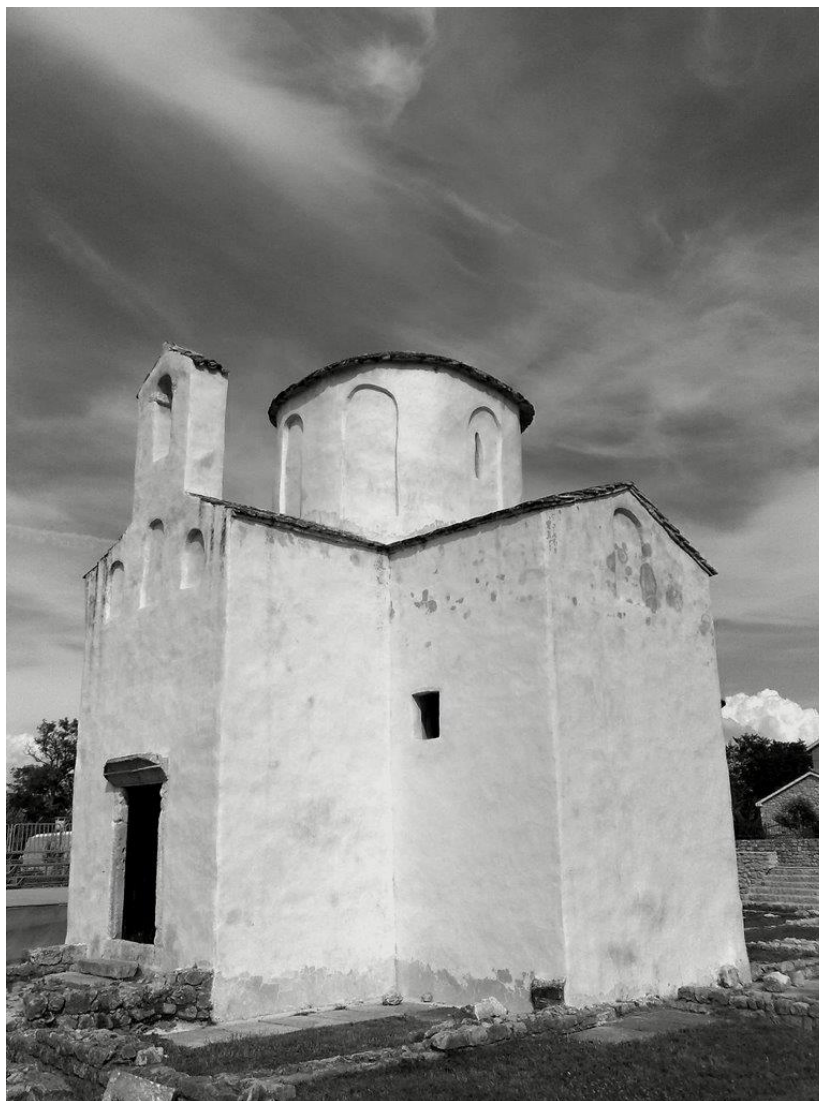
³ Karaman, Lj.: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1930.

⁴ Dyggves, Belozevi , Jelovina, Gunja a, Pejakovi , Gatin, Prelog, Buri , Petricioli, Rapani , Fiskovi , Milozevi , Jakzi , Jurkovi dio je podu0eg popisa znanstvenika koji su zavidan dio svoje istra0iva ke energije posvetili sakupljanju gra e i znanja, te davanju obola spoznaji kulture gradnje nastale od 8. do konca 11. st.

⁵ Poblilo vidjeti: Marasovi , T.: *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Knji0evni krug, Split, 1994.

Sv. Krišto u Ninu, zbog ljupkosti proporcija svoga nevelikog arhitektonskog volumena neoklasičane prostorne složenosti, nosi atribut vjerojatno i najpopularnije građevine iz spomenutog opusa starohrvatskih stizista centralno određene prostora (slika 1). Baza troapsidalna morfolozka struktura ovoga crkvenog zdanja svoj prostorni *crescendo* dobiva u ravni krovne konstrukcije, razvijaju i četverolisnu planimetriju. Stilske odlike na reljefu svedene plohe nadvratnika na portalu ninske crkvice Pavuza Vešić uspoređuje se sa onima na okviru prozora sa zaobljenim eljama crkve Sv. Mihajla pored Stona,⁶ gdje im nalazi zajedničku odrednicu.

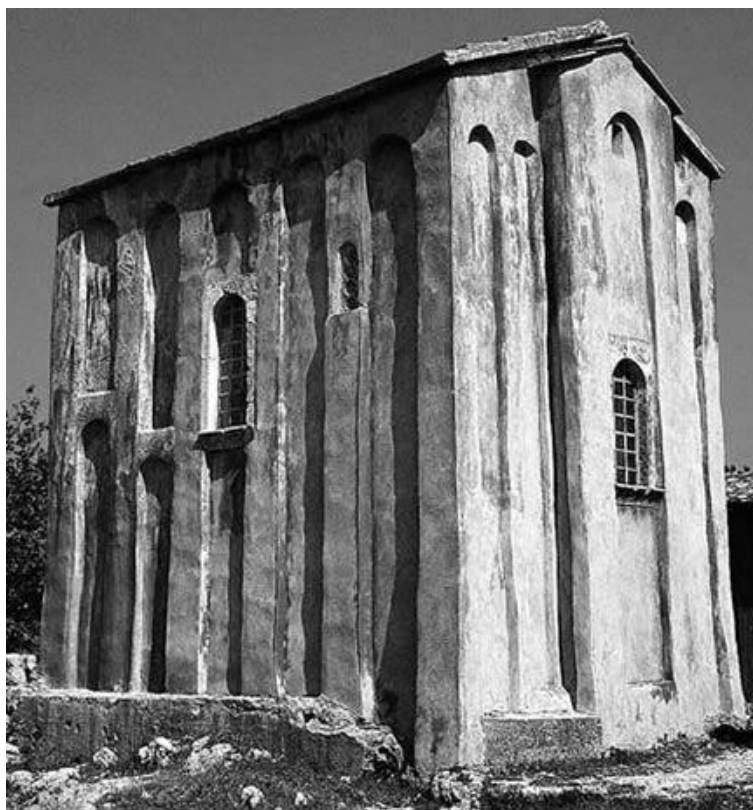
Slika 1. Crkva sv. Krištova, Nin

⁶ Vešić, P.: *Memorije križnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije*, Ars Adriatica 3/2013. (21-52)

Žire podru je Stona, izme u Neretve i Rijeke Dubrova ke, uklju ivo i poluotok Peljezac, opisuje sredinom 10. stolje a bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet kao teritorijalnu jedinicu Zahumlje koja postoji u ranom srednjem vijeku.⁷ Za vrijeme crkvenih sabora 925. i 928. godine utjecaj splitske crkve je izra0en na cijelom ovome podru ju. Ve u 11. stolje u dubrova ka nadbiskupija ima metropolitansku ulogu, time i njezina jurisdikcija na mati nom prostoru dobiva na specifi noj te0ini, zto se odrazilo na pojavu izrazite koncentracije podu0no odre enih jednobrodnih crkvice kupolnog tipa, kako ih je Marasovi nazvao regionalni ju0nodalmatinski kupolni tip⁸ nastao kao rezultat upravo crkvenog programa.

Ston je u ranom srednjem vijeku bio jedan od zna ajnijih gradova ove jadranske slavenske teritorijalne jedinice⁹ koja svoj zenit ima za vladavine kneza Mihajla Vizevi a, u drugoj i tre oj dekadi 10. stolje a. Ovaj je grad bio ne samo sjediztem zahumske kne0evine nego i stolnicom jedne od starijih biskupija na hrvatskom etni kom 0ivotnom prostoru. Crkva Sv. Mihajla pored Stona (slika 2), sude i prema njezinim dimenzijama, rusti noj izvedbi, strukturi svoda i slobodnoj tlocrtnoj osnovi . jednobrodna gra evina s tri traveja, ba vastim svodom i izvana pravokutnom, a iznutra polukru0nom apsidom . potvr uje gore navedenu atribuciju pripadnosti kategoriji sakralnih gra evina regionalnog ju0nodalmatinskog kupolnog tipa⁹

Slika 2. Crkva sv. Mihajla, Ston

⁷ Budak, N.: *Identities in Early Medieval Dalmatia (Seventh – Eleventh Centuries)*, 2008.

⁸ Marasovi , T.: *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Knji0evni krug, Split, 1994.

⁹ Zahumlje je, kao teritorijalna jedinica na prostoru Crvene Hrvatske, obuhva ala podru je od Neretve do Dubrovnika prema unutrašnjosti, sve do gorskog vijenca planina sjevernog dijela Hercegovine. Humska zemlja, prema pisanju biskupa Grgura Barskog (sSlavorum Regnum%uklju uje devet 0upa: Stantania, Papua, Yabsko, Luca, Vlica, Goromitia, Vecenike, Dubrave et Debre; pobli0e vidjeti: Lupis, V.: *Kulturna baština zahumske biskupije*, Humski zbornik XIII, Od Dubrave do Dubrovnika, HKD Napredak, Dubrovnik, 2011.

Spomenuta usporedba stilskih odlika reljefa nadvratnika na portalu ninske crkvice sa onima na okviru prozora sa za elja crkve Sv. Mihajla pored Stona ne temelji se samo na pojavnosti motiva troprute vrpce; prikaz dviju ptica koje uzimaju vodu iz kale0a je likovni obrazac koji ima euharistijsko zna enje od doba ranog krz anstva (slika 3).

Slika 3. Crkva Sv. Mihajla kod Stona, detalj okvira prozora na ju0nome zidu

Tri do danas dobro sa uvane gra evine . Sv. Nikola, Selca, Sv. Petar, Omiz i Sv. Mihovil na Bra u - svjedo e kako je sjeverna granica zirenja utjecaja programa izvo enja gra evina sregionalnog ju0nodalmatinskog kupolnog tipa%azla podaleko na zapad od rijeke Neretve, ime je arhitektonska topografija pokazala i granice prostiranja Neretljanske kne0evine u 11. stolje u.¹⁰

Omizka crkvice u sjajno o uvanoj jasno i svoje pojavnosti zorno pokazuje tipološke odlike ovoga arhitektonskog tipa gra evina iz starohrvatskog razdoblja (slika 4); tri su tu traveja, u ovoj sadr0ajno i strukturalno zadanoj kombinaciji uzdu0no i centralno odre enog prostora, od kojih srednji le0i u sjeni nevelike kupole . arhitektonskim rje nikom do aranog snebeskog pokrova%Apsidalni je prostor u svojoj unutrašnjosti determiniran polukru0jem tri nize, dok je njegova vanjztina zatvorena strogom geometrijom etverokuta.

Slika 4. Crkva sv. Petra, Omiz

¹⁰ Neretva ili Paganija, spominje se u djelima Konstantina VII. Porfirogeneta. Nalazila se sjeverno od Zahumlja, na prostoru sliva rijeke Neretve, i obuhva ala je podru je otoka Bra a, Hvara, Kor ule i Mljeta. Vidjeti: Budak 2008: 228.

Crkva Sv. Petra u Zavali nije, kao omizka, imala tu sre u ostati o uvanom u svom stereometrijskom volumenu, te posvjedo iti o rustikalnoj snazi starohrvatskog graditeljstva u najbli0em zale u Jadranskog mora. Usprkos tomu, onako u oskudnim ostacima sredznjeg i apsidalnog zi a, ova gra evina uspijeva uvati analogiju sa arhitektonskim programom koji se u to doba razvijao u ju0nom i srednjem dijelu isto ne obale Jadrana. Prilog tomu su prona eni dijelovi oktogonalnih stupova koji sugeriraju mogu nost da su bili dijelom potporne strukture kupole, te ostaci pleterne strukture na fragmentima oltarne pregrade, ornamenti koji kriptogramski zalju svoju umjetni ku poruku sa hercegova kog krza iz doba razvoja prve hrvatske dr0ave. Upravo ova potonja, dekorativna plastika, prije svih velika plo a sa tropleternom zastavicom i prikazom ptica u paru, pa i dvije manje plo e na kojima su tako er modelirane ptice uz prikaz euharistije, upu uju na iskonsku snagu osnovne teme plasti ne obrade u kamenu arhitektonskih elemenata starih Hrvata.

Slika 5. Fragment oltarne pregrade crkve sv. Petra u Zavali; rekonstrukcija

U kristalnoj stilskoj jasno i su eljeni paunovi koji se napajaju na izvoru Oivota, simboli ki je kompozicijski ekvivalent duza na vrelima besmrtnosti (slika 5). Ovakve kompozicije s paunovima, nedvojbeno titularima besmrtnosti i Uskrsnu a, immanentne su zabatima oltarnih ograda na nizu crkava iz starohrvatskog razdoblja, ne samo u kulturnom krugu diseminacije sakralnih gra evina s regionalnog ju0nodalmatinskog kupolnog tipa nego i na sjevernije polo0enim zemljopisnim koordinatama jadranskog bazena.

I druga stilska ina ica uklesana na pluteju zavalske crkve, paun sa Svetim krugom koji nosi drugu pticu, ima jasno simboli ko zna enje Kristove skrbi za *spiritus homini* (slika 6). Vincije Lupis ovaj sloj kamene skulpture, koja pored toga, u gornjoj zoni, nosi preplet trostrukog pletera, ve0e sa starijim slojem kamene skulpture u Stonu na prijelazu 10. stolje a, okupljene oko crkve Sv. Mihajla,¹¹ postavljaju i tako neminovnu jednozna nicu stonskog (dubrova kog) likovnoga vokabulara i onoga koji se na ovaj na in pokazuje u njegovom zale u, u Zavali, u svojoj rustikalnoj izra0ajnosti.

¹¹ Lupis, V.: Sakralna baztina Stona, Ston, 2000., 91 - 94

Slika 6.
Prikaz reljefa sa pluteja crkve sv. Petra u Zavali;
rekonstrukcija

Regionalnu pripadnost jednobrodnom kupolnom tipu crkva u Zavali ima zansu potvrditi i usporedbom sa crkvom Sv. Ilije na Lopudu, ija je apsida tako er pravokutna i sa vanjske i svoje unutarnje strane; povijesna je koincidencija da i lopudska crkva nije sa uvala svoju kupolu.

Ubikacija crkve Sv. Petra u Zavali na tragu je okvirnog limesa teritorijalnog rasprostiranja stare hrvatske kulture, kako ga vidi akademik Mohorovi i ,¹² gdje je prepoznao tri u0a, me usobno povezana podru ja - zonu izme u rijeka Dunava, Drave, Save i Une, podru je Istre te tadaznju u0u Hrvatsku ju0no od Gvozda, zto obuhva a isto nu jadransku obalu sa svojim zale em duboko u Dinaride. Usprkos geomorfolozkoj raznolikosti ukupno podru je nastanjeno Hrvatima pulsira na koherentan na in, i u fazi rodovskog druztvenog ustroja kao i u doba kraljevstva, gdje se diferencirani kulturni izrazi u spomenuta tri podru ja prve hrvatske dr0ave me usobno pro0imaju. Takvo bogatstvo tipova nudi upravo mogu nost spoznaje tendencija razvoja arhitekture na nazem etni kom povijesnom prostoru u doba predromanike i romanike.

Ostatci crkve Sv. Petra u Zavali preva0ni su za predo avanje kontinuiteta kulturnog razvoja svojeg prostora, ionako podlo0nog vizestranim umjetni kim utjecajima. Svjedo e i povijesnu zbilju humske zemlje protkanu nastojanjima ka kulturnom uzdizanju jadranskog zale a, mo0e se, iz danaznje perspektive, i razumjeti puni identitet ovoga vrijednog spomenika, te njegova specifi na te0ina. Na tome tragu potrebno je poraditi na potankom istra0ivanju i afirmaciji njegova identiteta kao priloga verificiranju slijeda gradnje sakralnih spomenika u zenitu prve hrvatske dr0ave, na koncu i kao potvrdu samosvojnosti stvaralaztva Zahumlja.

¹² Mohorovi i , A.; Osnovne determinante starohrvatske kulture i umjetnosti, JAZU, Arhitektonski fakultet Sveu ilizta u Zagrebu, Split, 1978., 159 - 181

LITERATURA

- Budak, N.: Identities in Early Medieval Dalmatia (Seventh . Eleventh Centuries), 2008.
- Buli , F.: Stopama hrvatskih narodnih vladara, Zagreb, 1929.
- Buli , F.: Hrvatski spomenici u kninskoj okolici . 1888., (pretisak), Zagreb, 1995.
- Karaman, Lj.: Iz kolijevke hrvatske prozlosti, Zagreb, 1930.
- Lupis, V.: Sakralna baztina Stona, Ston, 2000.
- Lupis, V.: Kulturna baztina zahumske biskupije,
Humski zbornik XIII, Od Dubrave do Dubrovnika, Dubrovnik, 2011.
- Marasovi , T.: Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994.
- Mohorovi , A.; Osnovne determinante starohrvatske kulture i umjetnosti,
Arhitektonski fakultet Sveu ilizta u Zagrebu, Split, 1978.
- Veoi , P.: Memorije kriOnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije, Ars Adriatica 3/2013.

Izvori ilustracija

- Slika 1: Crkva sv. Kri0a, Nin (<http://www.panoramio.com/photo/24354278>)
- Slika 2: Crkva sv. Mihajla, Ston (<http://www.croatia1.com/images/pelj-sites/ston>)
- Slika 3: Crkva Sv. Mihajla kod Stona, detalj okvira prozora na ju0nome zidu,
(foto: P. Veoi ; Veoi , P.: Memorije kriOnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije,
Ars Adriatica 3/2013.)
- Slika 4: Crkva sv. Petra, Omiz (http://www.almissa.com/sveti_petar.jpg)
- Slika 5: Fragment oltarne pregrade crkve sv. Petra u Zavali; rekonstrukcija
(Humski zbornik Ravno, Popovo, Ravno . Zagreb 1997., 139)
- Slika 6: Prikaz reljefa sa pluteja crkve sv. Petra u Zavali; rekonstrukcija
(Humski zbornik Ravno, Popovo, Ravno . Zagreb 1997., naslovnica)